

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Edhem Eldem, V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları: Hatırat ve Belgeler (Mukayyet), cilt II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, 9786254054693, xii+207 s.

Anıl Göç*

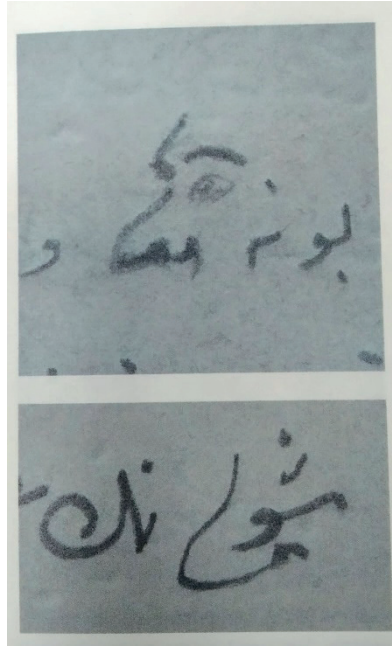
Resim 1. Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları'nın yayımlanan ilk iki cildi (İş Bankası Kültür Yayınları'nın internet tanıtımı).

Sultan V. Murad 1876 yılının yaz aylarını kapsayan oldukça kısa bir süre boyunca Osmanlı tahtında bulunmuştur. Ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklarla noktalanan bu kısa saltanat sürecinden sonra, kardeşi Sultan II. Abdülhamid'in padişah oluşuyla beraber Sultan V. Murad sabık padişah sıfatıyla ailesiyle beraber uzun

* Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı İstanbul/Türkiye, history.anilgoc@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9959-0052.

yıllar boyunca vefatına dek Çırağan Sarayı'nda yaşamıştır. Sabık padişahın oğlu Selahaddin Efendi tarafından Çırağan Sarayı'ndaki bu ikamet esnasında kaleme alınan çeşitli yazıları içeren defterler, aileden Sayın Osman Selahaddin Osmanoğlu'nun muhafazası altında bulunmaktaydı. Bu ilgili evrak ve defterlerin kopyaları yine Sayın Osmanoğlu tarafından, gerekli değerlendirmelerle beraber yayımlanmak üzere Sayın Edhem Eldem'e teslim edilmişti. Bunun üzerine ilgili evrakın yayınına 2019 yılında başlanmış ve söz konusu defterler arasından yedincisinin bir bölümü bu projenin birinci cildi olarak yayımlanmıştı.¹

İncelememizin konusunu teşkil eden yeni neşriyat aynı defterin devamını kapsamakta olup, Selahaddin Efendi'nin evrakının yayın projesinin ikinci cildini oluşturmaktadır. Yayın bu yönüyle son devir Osmanlı tarihine dair hem sosyal ve ekonomik çalışmalar hem de hanedan üyeleri ve biyografi araştırmaları için bir ana kaynak niteliğini haizdir.

Resim 2. Selahaddin Efendi'nin notlarında Sultan Abdülhamid'in adını anacağı kısımlara çizdiği burun resimleri (3'üncü dipnot).

1 Edhem Eldem, *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları: V. Murad ve Cle-anthi Scalieri*, cilt I, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Serinin ilk cildinde olduğu gibi, bu ciltte de yayına konu olan defterin aslına uygun ve kaliteli bir tıpkıbasımının kitabın sonuna derç edilmesi araştırmacılara büyük bir imkân sağlamaktadır.² Kitabın fiziksel olarak ciltli taslama kapağa sahip olması ve kâğıt seçimi açısından bu tür bir yayına uygun bir nitelik arz etmesiyle beraber kalite-fiyat dengesini koruduğu da söylenebilir. Bununla beraber, her ne kadar metnin bütünlüğüne zarar vermeseler de metin içerisinde yer yer karşılaşılan dizgi ve baskı hataları göze çarpmaktadır.

Birinci cilde nazaran, yayımlanan materyalin içeriği ve konusu gereği, bu ciltte daha az görsel bulunmaktadır ve giriş yazısı da biraz daha kısa tutulmuştur. Sayın Eldem'in yayımlanan evrakı tarihi bağlam içerisinde özetleyip değerlendiren yaklaşık 100 sayfalık giriş yazısını Selahaddin Efendi'nin yazılarının tenkitli bir çeviriyazısı ve defterin tıpkıbasımı takip etmektedir. Ayrıca Selahaddin Efendi'nin evrakı içerisindeki mektupların da bir listesi çıkarılmış, yayının sonuna metni anlamlandırmayı kolaylaştıracak bir sözlük ve detaylı bir dizin de ilave edilmiştir.

Selahaddin Efendi'nin evrakını yayına hazırlayan Sayın Edhem Eldem sadece eski harfli metinleri okuyup aktarmakla kalmamış, tespit edilebilen yazım yanlışlarına dipnotlarda dikkat çekmiş ve yeri geldikçe evrakta bahsedilen meseleler hakkında ilave bilgiler aktarmıştır. Bu durum da söz konusu tarihi materyali değerlendirmeyi kolaylaştırmaktadır.

Selahaddin Efendi'nin defterinin çeviriyazısından önceki giriş bölümü hem devrin belirli bir panoramasını çizmekte hem de metinde bahsedilen konular hakkında açıklamalar yaparak yer yer bazı bilgileri de sınamaktadır. Dolayısıyla Sayın Eldem tarafından kaleme alınan giriş bölümü bir taraftan kaynağın değerlendirilmesine katkı sunarken diğer taraftan da müstakil bir araştırma olarak dönemin belli başlı hadiselerine de temas etmektedir. Ayrıca tarih metodu açısından da araştırmacılara yol gösterici numuneler içermektedir.

Yayının her iki cildi arasında bir mukayese imkânı doğmakta ise de yayına konu olan evrakın çeşitliliği ve farklılığı bir yerde birbiriyle kıyaslanması güç bir durum arz etmektedir. Zira birinci cildi kapsayan evrak sabık Sultan V. Murad'ın Çırağan Sarayı'ndan siyasi taraftarı ve destekçisi Cléanthi Scalieri ile yaptığı yazışmaları içermekte ve oldukça siyasi bir nitelik arz etmekteydi. Oysa ikinci cilt

2 Sayın Eldem evrakın tıpkıbasımı hakkında ön sözde şöyle demektedir: “Benim açımdan bu tür bir yayının vazgeçilmez unsuru, isteyen okuyucunun yayımlanan belgenin aslına mükemmel bir şekilde ulaşabilmesini sağlamaktır. Bunun en uygun yolunun ise yüksek kalitede ve birebir ölçekte tıpkıbasım yapmak olduğu şüphesizdir.” (Edhem Eldem, *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları: Hatırat ve Belgeler (Mukayyet)*, cilt II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s.1).

daha çok Selahaddin Efendi'nin çevresiyle ve babasıyla olan ilişkilerine dair hususi yaşamdan izler sunmaktadır. Bu sebeple ikinci cilde konu olan malzemenin doğal olarak birinciye kıyasen siyasi tarihten çok bireysel ilişkiler ve özel yaşama dair bilgiler içerdiği söylenebilir.

Kaynağın özellikle saray yaşantısı ve hanedan üyelerinin hayata bakış açılarıyla yaşayış şekilleri hakkında oldukça enteresan ve orijinal bilgiler sunduğu vurgulanmalıdır. Örneğin Selahaddin Efendi'nin, hem babasına hem de kendisine hayatı zindan ettiğini düşündüğü amcası Sultan II. Abdülhamid'e lakaplar takması, hatta burnunun büyüklüğüne dokundurmak için birkaç yerde onun adını anarken burun resmi çizmesi oldukça dikkat çekicidir (bkz. Resim 2).³

Bu bakımdan Selahaddin Efendi'nin yazıları hanedan içerisinde bugüne kadar emsaline pek fazla rastlanmayan tarzdaki ilişkileri gün yüzüne çıkarmakta ve bireylerin iç dünyasına dair kıymetli bilgiler ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Selahaddin Efendi'nin evrakı bu yönüyle Osmanlı Devleti'nin son devri üzerinde bilhassa sosyal tarih ve biyografi araştırmalarında yeni yaklaşımların geliştirilmesine katkı sunacak nitelikte bir ana kaynak olarak görünmektedir.

Ziya Şakir ve Halûk Yusuf Şehsuvaroğlu gibi araştırmacıların erken tarihlerde kaydettikleri sözlü tarih çalışmaları ve hareme misafir olan birkaç kadın ziyaretçinin basit gözlemleri dışında şehzadelerin ve hanedan mensuplarının özel hayatları hakkında bilgi veren kaynaklarımız oldukça sınırlıdır. Selahaddin Efendi'nin yazıları tam da bu noktada hem bir sabık padişahın hem de bir şehzadenin gündelik yaşamları, alışkanlıkları, çevresi ve ailesi hakkında birinci elden ve bizzat kendi sesini duyarak bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Ayrıca Sultan V. Murad'ın vefatına dek Çırağan Sarayı'nda geçirdiği 28 yıllık yaşamına dair önemli bilgiler sunulmaktadır. Örneğin Selahaddin Efendi'nin kayıtları, sabık padişah V. Murad'ın Çırağan'da geçirdiği süre boyunca psikolojisinin ve aklî dengesinin yerinde olmadığı yönündeki iddiaların tersini ispatlamaktadır. Zira oğlu tarafından tutulan bu kayıtlar vasıtasıyla sabık padişahın son derece profesyonel bir şekilde dışarıdaki bağlantılarıyla haberleştiği ve güncel olaylar hakkında gayet tutarlı yorumlar yaptığı görünmektedir.

Bu noktada Selahaddin Efendi'nin notlarının özellikle Sultan V. Murad'ın kişiliği ve hayata bakışı hakkında birinci elden bilgiler aktardığına değinilmelidir. Bilhassa oğluna nasihat için hazırladığı özlü sözler derlemesiyle siyaset ve saltanat hakkındaki görüşlerini içeren yazılar buna örnek gösterilebilir.⁴ Bu yazı-

3 A.g.e, s. 43, resim 21-22.

4 A.g.e, s. 129-133.

lar arasında Sultan V. Murad'ın "Kendi vatanında bir başına olmak gurbette bin-başı olmaktan aladır"⁵ ve "Sultan Mahmud'a benzediğim gerçektir lakin o kadınlardan nefret edip kaçmış bu cihetle benzemem"⁶ gibi sözleri vasıtasıyla karakteri ve dünya görüşüne dair bizzat kendi ağzından somut bilgilere ulaşılmaktadır.

Yayının büyük bölümü, başta hocaları olmak üzere Selahaddin Efendi'ye hitaben yazılmış mektuplar ve babası V. Murad'a ait çeşitli evrakla yazılardan oluşmaktadır. Ayrıca metnin sonuna daha önce yine Sayın Edhem Eldem tarafından tespit edilmiş olan V. Murad'a ait bazı mektupların çeviriyazıları da ilave edilmiştir. Bu mektupların muhatapları tam olarak tespit edilemiyor ise de büyük bir kısmının V. Murad tarafından eşlerine hitaben yazıldığı anlaşılmaktadır. Selahaddin Efendi'ye yollanan mektupların ise çoğu kendisinin çocukluk devrine yani henüz babasının veliaht olduğu tarihlere aittir. Ancak aralarında Sultan V. Murad'ın tahttan indirildiği tarihten sonrasına ait yazışmalar da mevcuttur. Bilhassa bu yazışmalar hem Çırağan Sarayından dışarıyla haberleşildiğini göstermesi hem de sabık padişahın kendi taraftarlarıyla çevresinin olaylara bakış açısını ve değerlendirmelerini yansıtmaya bakımından fevkalade önemlidir. Bu noktada Süleyman Hüsni Paşa'nın Selahaddin Efendi'ye yolladığı, sabık padişaha ve kendisine karşı bağlılıkla muhabbetini devam ettirdiği yolundaki yazısı örnek gösterilebilir.⁷

Yayına konu olan evrak içerisinde en dikkat çekici kısımlar ise özellikle V. Murad'ın bazı anlatımlarını ve oğluna nasihatlerini içeren "Kelâmü'l-Maali" adlı yazılardır. Zira hem bu kısımdan hem de V. Murad'ın başta eşleri olmak üzere yakınlarına hitaben kaleme aldığı diğer mektuplardan sabık sultanın karakterine dair pek kıymetli bulgulara ulaşılmaktadır. Son derece samimi ve içten duyguların yansıdığı bu gibi yazılarda bir Osmanlı hanedan üyesinin oldukça kapalı ve bilinmez yaşamına ve karakterine dair bugüne kadar benzerine rastlanmamış derecede belirgin izler görülmektedir. Bu durumun en dikkat çekici örneklerinden birisi, V. Murad'ın 1867'de Sultan Abdülaziz'le beraber gittiği Avrupa seyahati esnasında İngiltere'de Buckingham Sarayı'ndan oğlu Selahaddin Efendi'ye yazdığı mektuptur. Mektubunda, İstanbul'a döndüğünde aldığı hediyeleri kendi elleriyle oğluna teslim edeceğinden bahseden Şehzade Murad Efendi, "Oğlum Selahaddin'im göreyim seni oğlum hocandan kaçmayıp dersini güzelce oku" diyerek Osmanlı hanedanında bugüne kadar örneğini görmediğimiz derecede nadir bir baba-oğul ilişkisini yansıtmaktadır.⁸

5 A.g.e, s. 130.

6 A.g.e, s. 156.

7 A.g.e, s. 108.

8 Bkz. A.g.e, s. 156 ve tıpkıbasım s. 161, (92-61) nolu belge.

Yine bir başka yerde Sultan V. Murad'ın oğluna verdiği şu tavsiyelerde onun hem eğitime ve bilgiye karşı verdiği önemi hem de hayata bakış açısını görebilmek mümkündür:

“Benim nur-ı didem oğlum... Mektep elbisesiyle gez tahsil-i ilm et... Dünyada iyi yaşamak mücerret tahsil-i ilm ü maarif ile olur ilimsiz hiçbir şey vücuda gelmez.”⁹

Bundan başka yine Sultan V. Murad'ın oğluna yazdığı bazı notlarda mahiyetlerindeki kadınlarla aralarındaki ilişkilere dair birtakım izlenimler edinilmektedir. Örneğin sabık Sultan V. Murad, Şemsifelek Kalfa'nın rahatsızlığını anlattıktan sonra oğluna, “Bir de kapısının önünden geçip bakmamışsınız pek mahzun olmuş niçin sormuyormuşsunuz Gücenmez mi ya(...) Siz bir su içmesi için rey etseniz hekimin mualecatından bin kat daha müessir bir ilaç oluyormuş Ah Kıvrık! Ah ağlaması şımarıp da yürekleri dağlaması! Buraya geldikçe kendisini görürsünüz ya.” demiştir.¹⁰ Filhakika bunun birkaç şahsi ilişkiyle sınırlı bir yakınlık mı yoksa sabık padişahın karakterinde beslediği bir şefkatin göstergesi mi olduğunu anlamak güçtür. Buna rağmen bir hanedan üyesinin hizmetinde bulunan kadınları yakından tanıdığını ve sıhhatleriyle dahi ilgilendiğini göstermesi bakımından bu yazılar bir başka nadir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir başka benzer örneğe de Sultan V. Murad'ın perakende mektupları arasında rastlanmaktadır. Kadınlarından biriyle tartıştığı anlaşılan Murad Efendi, “(...) kadınıımız ne kâğıt yazıyor ve ne de soruyor(...) Her nasılsa sağ olsun da bağırsın çağırsın beis yok biz alışığız tahammül ederiz” demektedir.¹¹ Bu ve benzeri evrak hem birincil elden kaynaklar olmaları hem de bugüne dek emsaline az rastlanır derecede kişisel bilgiler sunmaları bakımından fevkalade önem arz etmektedir.

Sabık Sultan V. Murad'ın Çırağan Sarayında geçirdiği süre zarfındaki düşüncelerini aksettiren bu yazılar içerisinde, kendisiyle biraderi Sultan II. Abdülhamid arasındaki ilişkiye değinen kısımlar da dikkat çekmektedir. Sabık padişahın, biraderi Sultan II. Abdülhamid için “Ah o melun! İlan-ı taassup ile halkı ihtilal eyledi!”;¹² “Burunbaz”; “Defolsun da nasıl olursa olsun Kaçmış, gebermiş hepsi birdir”¹³ gibi ifadeleri kullanması ona karşı duyduğu kızgınlık ve nefretin açık yansımalarıdır.

9 *A.g.e.*, s. 133 ve tıpkıbasım s. 133, (37-6) nolu belge.

10 *A.g.e.*, s. 143-144.

11 *A.g.e.*, s. 174.

12 *A.g.e.*, s. 140.

13 *A.g.e.*, s. 146-147.

Yazıların bir diğer boyutu ise bazı nakillerden sonra Selahaddin Efendi tarafından “tafsil” başlığıyla yapılmış özgün ve açıklayıcı yorumlardır. Bunun en bariz örneklerinden birisi babasının eğlence maksadıyla anlattığı II. Mahmud devrine dair bir uşakla harem ağası arasındaki eşcinsel ilişkiyi naklettikten sonra yaptığı değerlendirmedir. Babasından dinlediği hikâyeyi doğrudan doğruya aktaran Selahaddin Efendi devamında ise bir açıklama yaparak babasının esasen bu tip eşcinsel ilişkiler söz konusu olduğunda tiksindiğini not etme gereği duymuştur:

“Ahlak-ı âlü'l-âlin bir misal-i bi'l-kemali olarak gerek cins-i rical, gerek cins-i nisa tarafından kanun-ı tabiat hilafında ihtiyar olunan her türlü muamelat ve ibtilaat için peder-i valaşıarımda –çocukluğumdan beri- öyle bir hiss-i ikrah görmüşümdür ki fevkalade takdir ile beraber istidad-ı tahiranelerine hayran olmuşumdur.”¹⁴

Yazılar arasında Selahaddin Efendi'nin sıklıkla görülen bu değerlendirmeleri yer yer nakledilen bahislere açıklık getiren bir nitelik gösterse de bu örnekte görüldüğü üzere bazen meseleye karşı doğrudan savunma geliştiren bir yapıya da sahiptir. Bu yönüyle Selahaddin Efendi'nin yorumları ilgili kaynağa bir başka boyut daha katmakta ve okuyucudan önce bir ön değerlendirme yaptığı için kaynağı ele alırken ilave bir dikkat gösterilmesini gerekli kılmaktadır. Selahaddin Efendi'nin bu gibi yorumları arasında babasının birine yazdığı cevabı naklettikten sonra “Fesüphanülkadir! Acaba halk mı gaflet içinde? Yoksa peder mi!”¹⁵ notunu düşmesi ve yine babasının Ahmed Kemaleddin Efendi'ye yazdığı bir mektubu naklettikten sonra, “Acaba bu hale karşı o kardeş ne halde bulunuyordu...”¹⁶ deyişi de örnek gösterilebilir.

Defterin sonlarında karşılaşılan “Kurbağ[a]lı Dere” adlı yazı ise kendi içerisindeki dönemin siyasal bir eleştirisini dile getirirken bir yandan da Selahaddin Efendi'nin hadiselerle bakış açısına dair izler barındırmaktadır. Esasen Selahaddin Efendi'nin modernleşme hareketleri ve hanedan hakkındaki bazı düşüncelerini yazmak için tasarladığı bir metnin başlangıcı gibi görünen bu kısım, ister istemez babasının ve dolayısıyla kendisinin içerisine düştüğü olumsuz durumlar üzerine bir feryat halini almıştır. Başlığından da anlaşılabilir üzere Sultan V. Murad'ın şehzadelğinde sıklıkla vakit geçirdiği Kurbağalidere'deki köşke bir gönderme içeren yazının büyük bölümü Selahaddin Efendi'ye göre babasının uğradığı şanssızlığı ve haksızlığı anlatma derindedir. Bu durum zaman zaman

14 *A.g.e.*, s. 149.

15 *A.g.e.*, s. 135.

16 *A.g.e.*, s. 136.

Selahaddin Efendi'yi hanedanı, mevcut siyasal ve toplumsal düzeni sorgulamaya da itmiştir. Bu bağlamda şu ifadeler dikkat çekmektedir:

“Millet hükümdarlık eden hanedanını bilmez! Hanedan ise millet nedir? Hükümet nedir? Hiçbirini bilmez!(...) Kimsenin kimseden haberi yok!! Birkaç hazele bugün Mehdi çıkacak! Der herkes o Mehdi'nin hurucuna muntazır kalır!”¹⁷

Selahaddin Efendi'nin yazılarından şimdiye kadar yayımlanan evrak, özellikle bilinmezlerle dolu ve çeşitli söylentilerle spekülasyonlara maruz kalmış olan sabık Sultan V. Murad'ın Çırağan'daki yılları hakkında birinci elden oldukça somut ve doyurucu bilgiler edinmemize imkân sağlamaktadır. Bundan başka hanedan ailesinin birtakım hususiyetleri, bireysel ilişkileri, kişisel eğilimleri, yaşayışları ve düşünceleriyle özelde V. Murad'ın aile yaşantısı hakkında bugüne kadar pek fazla tesadüf edemediğimiz derecede nadir bulguları araştırmacılara ve okuyuculara sunmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra, Sultan II. Abdülhamid dönemi hakkında da birçok yeni ve enteresan bilgiler vererek, söz konusu devre yeni bakış açılarıyla yaklaşmamıza olanak sağlamaktadır. Tüm bu vasıflarıyla beraber Selahaddin Efendi'nin yazıları mühim bir ana kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar burada Selahaddin Efendi'nin yazılarının yeni çıkan ikinci cildini konu edinmişsek de bu yayın projesini seri ciltler halinde düşünüp çalışmayı bir bütün olarak ele almak gerekmektedir. Dolayısıyla Selahaddin Efendi'nin evrak ve yazılarının tamamı yayımlandıktan sonra bu külliyyatın değerinin ve faydalarının çok daha iyi anlaşılacağı açıktır. Bu yazılardan hareketle yapılacak birçok yeni çalışmayla da çok çeşitli ve yararlı araştırmaların ortaya çıkması mümkün olacaktır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

17 *A.g.e.*, s. 164.